

2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

<https://doi.org/10.46868/atdd>

Türk Devletleri Birliği Gerçeği ve İşbirliği Perspektifleri

Mahir İbrahimov*

ORCID: 0000-0002-8249-3456

Öz

Türk birliği-Turan kavramı kavram olarak yeni olmasına rağmen XIX yüzyılın sonları ve XX yüzyılın başlarında tarih yazımında fikir olarak varlığını sürdürmüştür. Modern zamanlarda bu kavramın altında yatan fikirlerin incelenmesi önemli olduğu için, makale onun kökeni ve gelişiminin tarihine özel önem vermektedir. Dünya düzeninin yeniden şekillenmesinin arifesinde, Türk birliği kavramının siyasi-ideolojik ve ekonomik-kùltürel bir temelde hayata geçirilmesi gereğine dikkat çekildi.

Anahtar Kelimeler: Türk toplumu; Turan, Türk Devletleri Teşkilatı, Türkçülük ideolojisi, Türksoy

Gönderme Tarihi: 10/10/2022

Kabul Tarihi:21/11/2022

*Dr.,Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, A.A.Bakhanov adına Tarih Enstitüsü, Bakü-Azerbaycan, mahir.ibrahimov1969@gmail.com

Bu makaleyi řu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

İBRAHİMOV M., “Türk Devletleri Birliği Gerçeği ve İşbirliği Perspektifleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Azerbaycan Kùltür Başkenti řuřa'nın 270. Yılı Armađan Sayısı*, 2022, s. 195-212.

The Unity of the Turkic States - Reality And Prospects For Cooperation

Mahir İbrahimov*

ORCID: 0000-0002-8249-3456

Abstract

The concept of Turkic unity-Turan, although a new concept, but as an idea, it existed in historiography as early as the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The article pays special attention to the history of its origin and development, since the study of the ideas underlying this concept is still relevant today. On the eve of a change in the world order, the need to implement the concept of Turkic unity on a political, ideological, economic and cultural basis is noted.

Keywords: Turkic unity, Turan, Organization of Turkic States, Turkish ideology, Türksöy

Received Date: 10/10/2022

Accepted Date: 21/11/2022

*Phd., Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of history on behalf of A.A.Bakıhanov, Baku- Azerbaijan, mahir.ibrahimov1969@gmail.com

Единение Тюркских Государств - реальность и перспективы сотрудничества

Махир Ибрагимов*
ORCID: 0000-0002-8249-3456

Резюме

Концепция тюркского единства-Туран, хотя и новое понятие, но как идея она существовала в историографии еще в конце XIX-го и начале XX-го веков. В статье особое внимание уделяется истории его возникновения и развития, поскольку изучение идей, лежащих в основе этого понятия, актуально и сегодня. Накануне изменения мироустройства отмечается необходимость реализации концепции тюркского единства на политико-идеологической и экономико-культурной основе.

Ключевые слова: Тюркского единства, Туран, Организация Тюркских Государств, Идеология тюркизма, Тюркской

Получено: 10/10/2022

Принято: 21/11/2022

*Док., Национальная академия наук Азербайджана, Институт истории им. А.А. Бакыханова, Баку-Азербайджан, tahir.ibrahimov1969@gmail.com

Giriş

Çağımızda dünyanın önde gelen güçleri düşünce, inanç, sanat, kültür ve ahlak dünyamızı silahlarla değil, kendi kültür ve ideolojileriyle işgal etmeye başlamışlardır. Bu yolda başarılı olduklarında, silahlı kuvvetlerini kullanmadan bizi kolayca boyun eğdireceklerinden ve niyetlerini gerçekleştireceklerinden emindirler. Modern Türk dünyasının tanınmış bir bilim insanı olan Türkolog Oljas Süleymenov, modern zamanlarda gerçekleşen süreçleri bilimsel bir temelde değerlendirerek şöyle yazıyor: Kesin bilimler var ve insani bilimler var, yani yanlış bilimler - dilbilim ve tarih. Bu bölünme, Avrupa merkezilik yanılışına dayanmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında Aryanizmin ideolojik temellerine yükselen dilbilim ve tarih, henüz bu yapay yasalardan kurtulmayı başaramadı. İnsanlığın antikliği, hala on dokuzuncu yüzyılın siyasi ve kültürel haritasının enine kesitinden görülüyor. Diyalektik olmayan bu görüş, tarihsel perspektifi temelden çarpıtmış, sonuçları etkilemiş ve zamanla bu hatalı hükümler, adı geçen bilimlerin teorik temeli haline gelmiştir.¹ Ünlü bilim adamı ve akademisyen Vasily Barthold (1869-1930), Batı'nın egemenliğinin aksine, Doğu ülkelerini Helen-Roma kültürünün insanlık tarihindeki konumuyla karşılaştırmış ve Antik Doğu ülkelerinin binlerce yıldır dünyadaki tek uygar ülkeler olduğunu yazmıştır.²

Bu yüzden, yeni dünya düzeninin oluşum süreçlerinin yoğunlaştığı modern zamanlarda, Türk medeniyeti'nin dünya medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olarak incelenmesi, bu küreselleşme eğilimlerinin ve perspektif etkilerinin değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Türk medeniyeti'nin tarihte bireysel tezahürler şeklinde değil, bir sistem ve süreç şeklinde var olduğu bilinmektedir. Avrasya'nın bir ucundan diğer ucuna kadar geniş bir alana yayılan Türk boylarının yaşam koşulları kuşkusuz aynı değildi. Siyasi, ekonomik ve kültürel koşullar kökten değişti, ancak bazı gelenekler devam etti. Türkler için kabul edilebilir tek kavram dildir. Yani bir Türk, Türkçe konuşur. Başka bir tanım son derece yetersiz olacaktır.³ Buradan da bu medeniyetin tarihsel gelişim mantığı ve birbirleriyle olan genetik bağları ile kendi içinde farklı kültürler yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu ulusal kültürler (Türk, Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur, Başkurt, Tatar vb.) yüzyıllar boyunca kendi niteliklerini alarak

¹ Oljas Süleymenov, *Az-Ya*, Doğu-Batı, Bakü 2007, s.183-184.

² Vasili Vladimiroviç Bartold, *Musulmanckiy mir, İslam Ensiklopediya kulturi i iskustva*, Exmo, Moskva 2010, s. 10.

³ Jean Paul Roux, *Histoire Des Turcs - Deux mille ans du Pacifique a la Mediterranee*, Librairie Artheme Fayard, 1984-2000, *Türklerin Tarihi – Pasifikten Akdenize İki Bin Yıl*, Kabcacı Yayınevi, 5. Basım, İstanbul 2004- 2008. s. 26-28.

ve identiklik, yani ulusal kimlik statüsü kazanmıştır. Aynı zamanda evrensel değerlere sahip kültürler olarak Türk uygarlığı içinde ağlar oluşturmuş ve büyük kağanlıklar kurmuşlardır.

Türklerin 145⁰-150⁰ enlemleri arasındaki yüksek Altay Dağları civarında, Yenisey boyunca Abakan ve Tuba'da kurdukları başlıca devletler şunlardır: Sak İmparatorluğu (Türkler imparatorluklarına “Kağanlık” derler), Büyük Hun İmparatorluğu, Batı Hun İmparatorluğu, Doğu Hun İmparatorluğu, Ak Hun İmparatorluğu, Mavi Türk İmparatorluğu, Avar İmparatorluğu, Hazar İmparatorluğu, Uygur İmparatorluğu, Karahanlı Devleti, Gazneli Devleti, Büyük Selçuklu Devleti, Azerbaycan Atabey Devleti, Irak Selçuklu Devleti, Suriye Selçuklu Devleti, Kirman Selçuklu Devleti , Anadolu Selçuklu Devleti, Haraz Devleti, Türk-Moğol Devleti, Kızıl Orda (Altın Orda) Devleti, Sibiryaya, Kazan, Kırım, Nogay, Kasım, Astrahan hanlıkları, Memluk Devleti, Osmanlı Devleti, Moğol İmparatorluğu, Delhi Türk Sultanlığı, Karakoyunlu Devleti, Akkoyunlu devleti, Safevi imparatorluğu ve ardından Azerbaycan hanlıkları ve diğerleri. Bütün bu mevcut devletler dünya tarihinin gelişmesinde, Avrasya'nın etno-coğrafyası son üç bin yılda değişmiş ve günümüzün oluşumunda büyük dönüştürücü rol oynamıştır.⁴ Bu bakımdan Türklerin kurduğu imparatorluklar ve devletler toprak ve zaman bakımından büyük bir dönemi yansıtmaktadır.

Türk tarihinde bilinen şu tarihi kaynaklara göre Türk birliği, M.Ö. 209-174 yılları arasında Büyük Hun İmparatorluğu'nu yöneten Mete Han'ın hükümdarlığı döneminde gerçekleşmiştir. Türk birliği birinci Göktürk Devleti döneminde 553-571 yılları arasında Mukan Kağan döneminde, ikinci Göktürk döneminde ise Kapgan Kağan döneminde gerçekleşmiştir. Avrupa yakasına baktığımızda, dışarıdaki Türk kökenli halkların Attila zamanında birleşmiş olduğunu görüyoruz. Ak Hunlar ve Tabkaçlar şuraya dahil edilmemiş. Ancak Batı Kazakistan'dan Avrupa'ya kadar tüm Türk kökenli halklar bir araya gelmiştir.

Görüldüğü gibi Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika kıtasında yaşayan Türklerin en eski kültürleri halen Turan ovası, Ceyhun-Seyhun (Amu Derya, Sır Darya) nehirleri, Baykal gölü, Hazar denizi kıyılarında, Orhun-Yenisey bozkırlarında, Urmiye gölü çevresinde, Kür-Araz ovasında, Musul ve Kerkük'te varlığını sürdürmektedir. Bu devletlerin isimleri farklı olmakla birlikte, bir ırk-Türk ırkının etnik kimliğini ve kültürünü temsil etmektedirler. Turancılık fikrinin son iki yüzyılda yeniden ortaya çıkması aslında tarihsel gerçekliğe dönüşten doğmuştur.

1-Klasik Turancılığın Tarihsel Görünümü

Türk halklarının ve bir bütün olarak Türkistan'ın (Turan) eski ve kısmen Ortaçağ tarihine ilişkin yazılı kaynakların azlığı ve bu kaynakların çoğunun yabancı kaynaklar (Yunanca, Çince, Bizans, Arapça vb.) olması, ayrıca yabancı kaynaklarda diğer Türkistan halkları hakkında

⁴ Cavanşir Feyziyev, *Türk Devletleri Birliği: Avrasya Entegrasyon Modeli*, Doğu-Batı Yayınevi, Bakü 2013, s. 26.

çelişkili bilgiler farklı dönemlerin incelenmesinde (özellikle eski zamanlarda) ciddi sorunlar yaratır. Bu sorunların çözümünde olarak görmemektedir. Bu dil, örneğin Türkçe, Macarca ve Fince gibi sondan arkeolojik veriler özel bir öneme sahiptir.⁵ 1840'larda yapılan arkeolojik kazılarda bulunan kil yazıtlarda, bizim çağımızdan dört bin yıl önce bir uygarlık oluşturan Sümerlerin varlığını keşfetti. Yakın zamana kadar tüm kültürlerin kökenlerinin Yunanlılara dayandığı söylenirdi. Çünkü eski Yunanca metinler tercüme edilmiştir. XVI yüzyıldan itibaren her şeye Yunanca denildi. Ama bugün görüyoruz ki, Sümer dili deşifre edildikten sonra, tüm bilgi ve kültürün Sümerlerden geldiği açıktır. Bu çok önemli bir konu. Yani Yunan olmayan çok daha eski, 3.000 yıldan daha eski bir kültürün varlığı kanıtlanmıştır. Bununla birlikte, Sümerlerin kökeni hakkındaki çelişkili görüşler, en karmaşık bilimsel sorun olmaya devam etmektedir.

1855'te eski yazıları deşifre etmeyi başaran Rawlinson ilk kez satırlardaki kelimelerin İskit veya Turanca yazıldığını ve metnin onlar tarafından icat edildiğini öne sürdü. 1869 yılında Jule Oppert dile Sümerce adını vermiş ve Türkçe, Fince ve Macarca ile ilişkili olduğunu belirtmiştir.⁶ Sınır olarak belirtmek isterim ki "Sümer" veya "Şümer" Sümerlerin eski bir etnik adı değil, XIX yüzyılda uzmanlar tarafından onlara verilen geleneksel bir isimdir. Sümerler ise kendilerine "seng-nqıq" (siyah kafalar) diyorlardı.⁷ Ünlü İngiliz bilim adamları G. Child ve S. Lloyd daha da ileri giderek şunu gösteriyorlar: Yaklaşık on, on iki bin yıl önce Turanlılar, bereketli Dicle ve Fırat nehirlerinin havzasına yerleşerek, çevrelerinde yaşayan sayısız vahşi kavmin hayret verici bakışları altında dünya medeniyetinin doğuşunu kurmuşlardır. Dünyada büyük bir kültürün meşalesi alıştı. Bu ışığa ihtiyaç içeriden geldi ve çok geçmeden eski Asya'nın verimli topraklarının her köşesinde ışık adacıkları parladı.⁸ Genel olarak Sümerlerin kültürü, eski Turanların dini ve ahlaki görüşlerinin, felsefi ve sanatsal düşüncelerinin bir devamıdır. Dolayısıyla eski Turanlılar ile Sümerler, Sümerler ve sonraki Türklerin aynı inanç felsefesini paylaşımları, aynı kökleri paylaştıklarının açık bir kanıtıdır.⁹ Bu nedenle, bu alandaki bazı araştırmacılar, Sümerceyi Sami veya Hint-Avrupa kökenli bir dil olarak eklemeli diller bağlamında adlandırılan dil ailesine ait olduğunu, ancak halen ölü ya da diri olduğu bilinen dillerin hiçbirinin Sümer diliyle yakından ilişkili olmadığını söylemektedirler.¹⁰

Sümer dili iki özelliğe göre sınıflandırılabilir: Tipolojik, gramer ve genetik olarak ilgili diller. Bazı modern Sümer araştırmacıları dilde Hint-Avrupa kökenli kelimeler bulmaya

⁵ Esmad Muhtarova, *Türk Halklarının Tarihi (Antik ve Orta Çağ)*, Adiloğlu Yayınevi, Bakü 2013, s. 19.

⁶ Muazzez İlmiye Çığ, *Sümer ve Türkler (Makaleler)*, www.turklib.ru – Turkistan Library. s. 8. (10.10.2022).

⁷ Kamil Hüseyinoğlu, *Antik Turan: Efsaneden Tarihe*, MBM, Bakü 2006, s. 20.

⁸ Aydın Madatoğlu, *Türkler (Tarihi Denemeler)* El nəşriyyatı, Bakı 2012, s. 37.

⁹ A. Madatoğlu, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁰ Samuel İoan Kramer, *Sumer Mitolojisi. İ.Ö. Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 52.

çalışmalar da, dilin kısa bir sınıflandırmasını veriyorlar ve onun tipolojik olarak sondan eklemeli, değişken olduğunu, ancak gene de başka bir dille genetik olarak ilgisiz olduğunu kabul ediyorlar.¹¹ Dillerinin benzerliğini belirlemeye yönelik birçok başarısız girişimin ardından, Sümerce artık akrabası olmayan bir dil olarak geniş çapta kabul görmektedir. Bununla birlikte, kelime dağarcığı ve morfolojisinin tüm büyük Avrasya dil aileleriyle sistematik bir karşılaştırması, şüphesiz Sümer dilinin Ural-Altay dil ailesine ait olduğunu, ve şimdi Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da konuşulan diğer birçok dilin uzak bir akrabasıdır.¹²

Bazı Avrupalı yazarların Batı Asya'da yaşayan Sami olmayan veya aryan olmayan tüm halkları Turan olarak adlandırdıklarını belirtmek gerekir. Amaçlarının bu halkların Türklerle akraba olduğunu kanıtlamak olmadığı açıktır. Sadece Sami ve Aryanlar dışında başka halkların da olduğunu göstermek istiyorlar. Turan ve Turanlılar hakkında tarihi kaynaklarda ilk yazılı bilgiler Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, Zerdüş'tün anavatanı Aryanam-Vayja'nın Baykal bölgesinde olduğunu iddia ediyor. Bildiğimiz gibi, Turan'ın ana toprakları Baykal'dan Ural Nehri'ne, Sayan ve Barguz dağlarından Amu Derya'ya kadar uzanıyordu. Avesta'nın antik kesimlerinde “Turan” kelimesinin “Aryanam-Vayca” toponimi ve “Turanlı” etnoniminin “tur” kelimesiyle ifade edildiğini belirtmek gerekir. Araştırmadan, Zerdüş'tün kendisinin bir Turanlı olduğu açıktır, ancak diğer birçok peygamber gibi, öğretileri anavatanında reddedildi, bu nedenle Orta Asya'ya geldi ve burada dinini Vistaspan ülkesinde yayabildi. Kendi dinine dönenlere “arya” yani “inanırlar” dediği için Turan'da “soylu” anlamında kullanılan kelime, İran'da Zerdüştlüğün yayılmasından sonra bu ülkenin ve ardından bu ülkenin halkının adı olmuştur. Zerdüştlüğün kabulünden sonra Ahamenişler döneminde “Parsua” olarak adlandırılan bu ülkenin, Genç Ahameniş kralı I. Dara'nın Behistun yazıtlarında “Aryana” (Aryan ülkesi) olarak anılması tesadüf değildir.¹³ Buna ek olarak tarihi kaynaklarda “Turan” adını Firdevsi'nin “Şehname” adlı şiirinde buluyoruz. Bazı yazarlar, Şehname'ye göre Tur ve İrac'ın kardeş olduğunu düşünerek Turan'ı eski İran'ın bir parçası olarak görüyorlar. Ancak “Şehname”ye göre Tur ve İrac'ın Salam adında üçüncü bir erkek kardeşi vardır. Salam, İran'da bir “boy”un dedesi değil, tüm Samilerin ortak olan ceddidir-babasıdır. Böylece Furudî'nin oğulları olan bu üç kardeş, Nuh'un oğulları gibi eski etnografik

¹¹ *The Sumerian World*, Edited by Harriet Crawford, First published 2013 by Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge 711 Third Avenue, New York, NY 10017, p. 95-96.

¹² Simo Parbolo, *Etymological Dictionary of the Sumerian Language, Part I*. Hardcover Edition, 2016, p. 6.

¹³ K. Hüseyinoğlu, *a.g.e.*, s. 63.

bölmelerin isimlerinden doğdu. Buradan Turan'ın İran'ın bir parçası olmadığı, tüm Türk topraklarını içeren bir Türk topluluğu olduğu açıktır.¹⁴

Açık ve amaçlı bir Türk ideolojisi olarak Türkler ve Türkçülük kavramı, 13. yüzyıl önce Gök Türk İmparatorluğu'nun Orhun-Yenisey yazıtlarında ilk satırlarını yaptı. Bu ideoloji, Türk devletlerinin ve imparatorlukların siyasi varlığında yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüş ve ulusal kurtuluş hareketlerinin geliştiği ve bağımsız ulusal devletçiliğin, militan ve ilerici milliyetçiliğin özel bir önem kazandığı XIX yüzyıldan itibaren siyasi ve ideolojik bir platform niteliği kazanmıştır. Türk birliği fikri, Türklerin dünya tarihindeki gerileme nedenleri ile bu süreci durdurma ve yeniden diriliş için bir temel bulma ihtiyacının iç içe geçtiği, tarihsel evrimin ana aşamasına girdiği dönemden itibaren oldu.

Türkçülük (Turancılık) fikirlerini ortaya ilk kez İsmail Gaspıralı (1851-1914)'nın koyduğunu belirtmek gerekir. O, "Rus İslamı" adlı kitapta (Simferopol, "Tavrida" gazetesi, 1881) ve editörlüğünü yaptığı "Tercüman" (1883-1918, Bağçasaray) gazetesinde yazarak eğitimcilerin millileştirilme ve modernleştirilme fikirleriyle birlikte ilk defa ortak bir Türk edebiyat dili oluşturma fikrini ortaya atmıştır. Bu, Türk milliyetçiliği'nin tüm Türk halklarını kapsayan bir ideoloji düzeyine yükselmesinde önemli bir adımdı. "dilde, fikirde ve işte birlik" meşhur sözü de Gaspıralı'ya aittir. Bu açıdan bakıldığında "Türk birliği" fikrinin ilk ana ideologu Gaspıralı sayılabilir. Genel olarak, Türkçülük fikrinin ilk işaretleri, XIX. yüzyılın önde gelen Azerbaycanlı aydınlarının M.F.Akhundzade ve H. Zerdabi'nin eserlerinde bulunabilir. Fikir daha sonra Z. Gökalp, A. Hüseyinzade, Y. Akçura, M. Rasulzade ve diğer ideologlar tarafından geliştirilmiştir.¹⁵

XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, yüzlerce milli fikirli aydını ve dönemin mevcut siyasi koşullarından doğan diğer tabakalardan insanları birleştiren sosyo-politik örgütler ortaya çıkmıştır. Sömürgeci ve saldırgan güçlere karşı Müslüman devletlerin ve halkların birliğini ve özgürlüğünü savunan bu örgütler, dini ideolojiye dayansalar da, bu dini bir ideoloji değildi ve daha çok Türkçülüğe hizmet ediyordu. Sömürgeci ve saldırgan güçlerin Hıristiyan devletler olduğu ve halkı bu güçlere karşı dini gerekçelerle yönlendirmenin daha kolay olduğu açıktır. Yani Türkçülüğe giden yol İslamcılık ve Müslüman birliği fikirlerinden geçmiştir. İslamcılık daha sonra şekillenen ve gelişen Türkçülükte bile üç ana ilkedden biri olarak kabul edilmiştir ve bugün de kabul edilmesi tesadüf değildir. Konuya daha geniş bir yaklaşımla, o dönemdeki Müslüman birliği fikrinin, farklı milletlerin sömürgecilik ve saldırganlığa karşı ortak ulusal kurtuluş mücadelesinin ilerici bir fikri olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, bu fikir dini

¹⁴ Ziya Göyalp, *Türkçülüğün Temelleri*, Azerbaycan Türkçesi ile hazırlanan önsöz ve açıklamaların yazarı: E. Mustafa, Hazar Üniversitesi Yayinevi, Bakü 2010, s. 43.

¹⁵ Adilli Şirvani, *Milli İdeolojimiz: Türkçülük, Çağdaşlık, İslam*, Bilim ve eğitim, Bakü 2013, s. 145.

ideolojiye değil, milliyetçiliğe hizmet ediyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) patlak vermesi, Çarlık Rusyası bölgelerindeki ulusal harekete bir miktar ivme kazandırdı. Nitekim bu savaşta Rusya ile Osmanlı devletinin karşıt taraflarda yer alması ve Osmanlı devletinin Hıristiyan saldırganlığına karşı Müslüman cihatçı olarak savaşa katılması, Rusya karşıtı duygular ve ulusal kurtuluş fikri de dahil olmak üzere bölgelerde pan-İslamcı ve pan-Türk düşüncesini güçlendirdi. Başka bir deyişle, dini bağnazlık duygusu da ulusal kurtuluş fikrinin gelişmesinde olumlu bir rol oynamıştır. O dönemde Azerbaycan Türk düşünürleri Hasan Bey Zerdabi, Ahmed Bey Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade, Muhammed Emin Resulzade ve diğerlerinin dünya görüşlerinde Türk-İslam milletlerinin birliği yani Türkçülük ve İslamcılık fikirleri önemli rol oynamıştır. Öte yandan Müslüman Türkler de dahil olmak üzere tüm Türkler için din ve millet hemen hemen aynı öze sahiptir. Bu noktadan hareketle o dönemde milli-dini demokratik cepheyi temsil eden bazı aydınlarımız, İslam-Türk dünyasının kurtuluşu için Türkçülüğün öncülüğünde Türkçülüğe ve İslamcılığa yöneldiler - Y.Akçura, A.Hüseyinzade ve diğerleri; A.Ağaoğlu, G.Garabeyov ve diğerleri İslamcılığın ön saflarında İslamcılığı ve Türkçülüğü tercih etmiştir.Türk aydınları arasında ilk Turancı olarak kabul edilen A. Hüseyinzade, Turancılığı şiddetle ve kararlılıkla savunmamış; yani daha medeni, daha şairane olmuştur.¹⁶ Belirtmek gerekir ki, o dönemde siyasal Türkçülüğü sistemleştiren ve Türkleştirme, İslamlaşma ve Avrupalılaşma formülünü ortaya koyan Ali Bey Hüseyinzade, sadece Azerbaycan için değil, aynı zamanda Rusya tarafından köleleştirilen tüm Türkler için yeni dünya düzeninde bir devlet kurma imkanı teorisinin yazarıdır. Bu ideolojik çizginin 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına da katkı sağlaması ve devlet bayrağının renklerine yansımış olması tesadüf değildir.

Belirtildiği gibi, XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkçülük, o dönemde ortaya çıkan İslamcı eğilimlerin gerisini kendi içinde tutmakla ve sonra onları görünmez kılarak Türk dünyasının başlıca ideolojik, siyasi ve kültürel dünya görüşü olarak kendini kabul ettirmiştir. Sonraki süreçlerde bu dünya görüşünün sistemli doğasına uygun olarak Türkçülük, ideolojik Türkçülük, siyasi Türkçülük ve kültürel Türkçülük gibi birbiriyle yakından ilişkili akımlara ayrılır. Nihayet I. Dünya Savaşı arifesinden itibaren hem Osmanlı İmparatorluğu'nda bağımsız bir devlete sahip olan Türkler hem de başta Rusya İmparatorluğu ve diğer devletler olmak üzere siyasi bağımsızlıktan yoksun bırakılan Türkler, tek bir amaç - Türkçülük ideolojisi etrafında birleşme fırsatı buldular. Böylece evrensel emperyal politikayı tanımlayan Türk toplumları siyasi ve kültürel bağımsızlığını yeniden tesis ederek dünya türk birliğini sağlama fikri Türkçülüğün

¹⁶ Faik Alakbarlı, "Ali Bey Hüseyinzade'nin Dünya Görüşünde Türkçülük ve İslamcılığın Teorik ve Felsefi Temelleri", *Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü Dini Araştırmalar Dergisi*, №1. Aralık 2018, s. 199-200.

temel amaç ve hedefleri olarak tanımlanmaktadır. Belirtildiği gibi büyük sosyolog, şair ve yayıncı Gökalp, o dönemde Türkçülüğün başındaydı ve ona bilim sanını kazandırmıştır. Gökalp, Türkçülük alanında çok değerli çalışmalar yapmış ve o dönem için Türkçülüğün ideolojik eseri olan ve Türkçülüğün özünü ve programını gösterdiği “Türkçülüğün Temelleri” kitabını yazmıştır. O, bütün hayatını Türkçülüğün idrakine, Türk milletinin telkinine adadı ve bütün mutluluğunu Türklerin yükselişinde gördü. Türkçülüğü, “Türk milletini yetiştirmek” olarak nitelendirdi. Savaşların yarattığı çelişkili koşullarda, Türk milleti kendisini bekleyen tehlikelerden kendini kurtarmak zorunda kaldı. Bunun için bir kurtarma akımına, ideolojiye ihtiyaç vardı. Turancılık fikri ilk önce Türklerin eski ihtişamını geri getirmek isteyen Türkler arasında yayıldı. Turancılık, tüm Türk halklarını tek bir devlette birleştirmeyi amaçlamıştır. Gökalp, 1911'de “Genç Kalemler” dergisinde (Selanik) yayınlanan “Turan” şiirinde Turancılık ideolojisini canlı bir şekilde ifade eder:

Vatan ne Türkiye'dir Türk'lere, ne Türkistan

Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!¹⁷

Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü böyle anlatıyor: Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucuları Türkler olmasına rağmen, bu camianın yarattığı feodalizmde gayrimüslim tebaa, köle haline geldiler. Aynı zamanda hayatlarını asker ve jandarma olarak topluma hizmet ederek geçirdikleri için eğitim ve ekonomi açısından yükselmeye vakitleri olmamıştır. Diğer halklar Osmanlı toplumunu bilgi, kültür ve zenginlik içinde terk ederken, zavallı Türklerin elinde kırık bir kılıç ve eski bir çiftçilik için aletten başka bir şey kalmamıştı. Ancak Britanya İmparatorluğu ulusun anlamını çabucak anladı ve siyasi merkezlerine Anglo-Saksonlar dışında kimseyi dahil etmedi. Aralarında yabancı uyruklu kimse yoktu. Ülke, geçmişte olduğu gibi, İngiliz çıkarları ve İngiliz ideolojisi tarafından, sanki sadece İngilizlerden oluşuyormuş gibi yönetiliyordu. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Güney Afrika, Mısır ve Avustralya gibi kolonilere sahiplendiler. Bununla birlikte, parlamento her zaman İngiliz parlamentosu olmuştur, hükümet Anglo-Sakson hükümeti olarak kaldı. İngiliz ulusu, bu büyüyen siyasi topluluk içindeki kimliğini bir an için unutmadı. İngiliz ulusunun yüzyıllardır dünya siyasetine egemen olmasının nedeni budur.¹⁸

Onun teorik görüşlerine göre, Turan, Türkler, Moğollar, Tunguzlar, Fin-Ugorlar ve Macarlar da dahil olmak üzere bazılarının düşündüğü gibi bir halk karışımı değildir. Bu topluluğa bilim dilinde Ural-Altay topluluğu denir. Ancak bu topluluğa ait milletlerin dilleri arasında bir akrabalık olduğu henüz ispatlanamamıştır. Hatta bazı yazarlar Urallar ve Altay

¹⁷ Z. Gökalp, *a.g.e.*, s.16.

¹⁸ Z. Gökalp, *a.g.e.*, s. 76-77.

kabilelerinin iki ayrı topluluk oluşturduğunu, Türklerin Moğollar ve Tunguzlarla birlikte Altay topluluğuna, Fin-Ugor ve Macar halklarının ise Ural topluluğuna girdiğini iddia ediyor. Türklerin Moğollar ve Tunguzlarla akrabalığı henüz kanıtlanamamıştır. Bugün bilimsel olarak kanıtlanmış bir gerçek varsa o da Yakut, Kırgız, Özbek, Kıpçak, Tatar ve Oğuz gibi Türkçe konuşan Türk boylarının ortak bir dile ve geleneğe sahip olduklarıdır. “Turan” kelimesi “turlar” yani “Türkler” anlamına geldiği için sadece Türkleri içeren bir topluluğun adıdır. O halde bütün Türk boylarını içine alan büyük Türkistan için “Turan” kelimesini kullanmamız gerekiyor. Çünkü günümüzde “Türk” kelimesi sadece Türkiye Türklerine verilen bir isimdir. Türkiye’de Türk kültürüne girenler elbette bu ismi tekrar alacaklardı. Gökalp geleceği büyük bir ideolog olarak görmüş ve tüm Oğuzların yakında bu isim altında birleşeceğine inanmıştır. Ancak Tatarlar, Özbekler ve Kırgızlar farklı kültürlerle ortaya çıktıklarında ayrı akraba milletler olacaklar ve bu nedenle sadece isimleriyle anılacaklar. O zaman gelecekte tüm bu eski akrabaları bir toplulukta birleştirecek ortak bir isme ihtiyaç olacaktır. Bu ortak isim “Turan” kelimesidir.¹⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinin arifesinde bağımsızlıklarını kazanan Türkçe konuşan halklar kısa bir süre var olmalarına rağmen, bu halkların büyük tarihin derinliklerinden geçmiş olan zengin kökleri ve manevi bağları onları günümüze kadar getirmeyi başarmıştır.

2-Türk Devletlerinin Birlik Modeli

XX. yüzyılın 90'larında bağımsızlık kazandıktan sonra Türkçe konuşan ülkeler ve halklar arasında birçok işbirliği alanında - her şeyden önce, ortak bir kültürü, gelenekleri, tarihi, ulusal ve manevi değerleri yeniden tesis etmek için bir dizi olumlu adım atıldı ve bu da gelecekteki ilişkiler için umutlar yarattı. Yeni tarihsel koşullar, aynı kökenden ortak kültür ve sanatın tek bir örgütünün ortaya çıkmasına izin verdi. Altı ülkenin Kültür Bakanları tarafından Haziran 1992’de İstanbul’da kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Daimi Kültür Bakanları Konseyi (TÜRKSÖY) bu yönde önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Kültür Bakanlarının İstanbul ve Bakü’de 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ortak girişimiyle yaptıkları toplantılarda varılan anlaşmalar temelinde oluşturulmuştur. Örgütün kuruluş ve esaslarına ilişkin anlaşma, bu ülkelerin Kültür Bakanları tarafından 12 Temmuz 1993 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti’nin eski başkenti Almatı’da imzalanmıştır.²⁰ Tüzüğüne göre, bu organ Türkçe konuşan ülkelerin Daimi Kültür Bakanları Konseyi kararlarına göre çalışır. Daha sonra Başkurdistan, Tataristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Hakasya, Tuva, Altay, Yakutya ve Gagavuzya gözlemci ülke olarak örgüte katıldı. TÜRKSÖY’da 6 üye ülke ve 8 gözlemci ülke bulunmaktadır. Böylece diplomatik ilişkilerin

¹⁹ Z. Gökalp, *a.g.e.*, s. 41-42.

²⁰ Kamil Muhtarov, *Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türksöy*, <http://www.onerjurnali.narod.ru>, (10.10.2022).

oluşması ve devlet başkanları düzeyinde ilişkilerin kurulması siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğinin yoğunlaştırılmasına zemin hazırlamıştır.

Türkiye ile kardeş Türk Cumhuriyetleri arasındaki en ciddi ve en kapsamlı toplantı Ankara'da yapılmıştı. Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'i, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'i, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'u, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'u ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asgar Akayev'i 28 Ekim 1992'de Ankara'ya bir iş gezisi için davet etmişti. Kardeş devlet başkanları 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı etkinliğine katıldı ve 30-31 Ekim tarihlerinde çok çeşitli konularda görüş alışverişinde bulundular. Cumhurbaşkanıların konuşmalarında en ilginç olanı Nazarbayev'in söyledikleriydi. “Arkadaşlar burada her bir kardeşlikten bahsediyoruz ve devam etmesini istiyoruz. Ama bu kardeşliği bizim balalarımız (evlatlarımız-gençlerimiz) nasıl anlayıp ve uygulayacaklar? Balalarımızın kardeşliğini geliştirmek için ortak tarihimizi, ortak edebiyatımızı, ortak dilimizi ve ortak lügatimizi hazırlayıp bunları okullarda okutmamız. İşte bu kardeşlik o zaman devam eder”. Konuşmalara katılan Kerimov ise, “ortak alfabemizi de hazırlamamız, onu da bu proje içinde ele alalım ki birliğimiz tam olsun” diyor ve bu teklif de alkışlarla kabul ediliyor.²¹

31 Ekim 1992'de kabul edilen Ankara Deklarasyonu, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri de dahil olmak üzere tüm Türk dünyasına yeni perspektifler sundu. Toplantı sırasında, Avrasya'da barış, güvenlik, istikrar ve kalkınmaya katılma isteklerini dile getirerek, ortak çıkar konuları, ülkelerini ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konular hakkında görüş alışverişinde bulundular.²² O dönemde ortaya çıkan bir takım nedenler, Türkçe konuşan devlet başkanlarının toplanmasını gerektirdi. Bu amaç için 1992 yılında Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Azerbaycan ve Orta Asya Türk devletlerini ziyareti sırasında Türk devletlerinin başkanlarının katılımıyla Zirvenin düzenlenmesini başlattı. İlk toplantı 30-31 Ekim 1992'de Ankara'da, ikinci toplantı 19 Ekim 1994'te İstanbul'da, üçüncü toplantı 28 Ağustos 1995'te Bişkek'te ve dördüncü toplantı 21 Ekim'de yapıldı. Beşinci toplantı 9 Haziran 1998'de Astana'da, altıncı toplantı 8 Nisan 2000'de Bakü'de ve yedinci toplantı 26-27 Nisan 2001'de İstanbul'da yapıldı.²³ 2002 yılında Aşkabat'ta yapılan VIII. Zirve'de devlet başkanları 19 maddeden oluşan bir deklarasyon imzaladılar. Türkçe konuşan ülkeler arasındaki ilişkileri en üst düzeyde geliştirmeye yönelik zirveler 1992'den 2010'a kadar sürmüş ve 10 zirve gerçekleştirilmiştir. 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde

²¹ Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Birliğin Kurulması Şart*, Boğaziçi Yayınları A.Ş., 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 88-89.

²² Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993, s.145-146.

²³ Sevinc Ruinten, *Türk Devletlerle Siyasi İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (XX Yüzyılın 90'ları)*, Adiloğlu Yayınevi, Bakü 2005, s.157-158.

İstanbul'da düzenlenen X. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nin ardından Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Keneşi'nin veya sadece Türk Keneşi'nin kuruluşunu resmen ilan etti. 3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da düzenlenen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde imzalanan Nahçıvan Anlaşmasına göre 1 Kasım 2012'de Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (CCTS) kuruldu. 2018 yılında gerçekleştirilen Türk Konseyi VI Zirvesi'nde Macaristan gözlemci üye olarak kabul edilmiştir. 2019 yılında Bakü'de yapılan VII zirvesinde Özbekistan, Konsey'in tam üyesi oldu. Organizasyonun merkezi İstanbul, Türkiye'dedir. Türk Konseyi'nin logosu ve bayrağı, Bişkek'te düzenlenen İkinci Zirve kapsamında 22 Ağustos 2012 tarihinde düzenlenen İkinci Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı öncesinde düzenlenen basın toplantısıyla kamuoyuna sunuldu. Logo ve bayrak, üye devletlerin ulusal bayraklarının unsurlarını içerir. Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağının yıldızı, Kazakistan Cumhuriyeti bayrağının mavi rengi, Kırgız Cumhuriyeti bayrağının güneşi ve Türkiye Cumhuriyeti bayrağının hilalinden oluşur.

Konseyin ayrıca TÜRKSOY, TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamento Meclisi), Türk İş Dünyası Konseyi, Türkiye Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası gibi ilgili organları bulunmaktadır. Konsey ayrıca Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İKÖ) ve Dünya Gümrük Örgütü (WCO) gibi birçok önemli uluslararası kuruluşla da işbirliği yapmaktadır.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin 12 Kasım 2021 tarihinde Demokrasi ve Özgürlük Adası'nda Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ev sahipliğinde İstanbul'da düzenlenen "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" konulu VIII. Zirvesi önemli olaylarla kutlandı. Zirvede başkanlığın Azerbaycan'dan Türkiye'ye geçişi arifesinde Konsey'in adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirildi. Örgütün gelecekteki beklentilerinin ana hatlarını çizen "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi"ni de benimseyen zirvede Türkmenistan gözlemci üye oldu.

Görüldüğü gibi Türkçe konuşan devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşen zirveler, devletlerarası ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu nedenle bu toplantılarda Türk devletleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin mevcut durumu ele alınmakta, bölgesel ve uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunmaktadır. Bunun gerçek sonuçları şimdiden görülüyor. Uluslararası Türk Akademisi Bilim Konseyi'nin 24 Haziran'da Nur-Sultan'da düzenlenen 5. toplantısında, "Ortak Türk Tarihi", "Ortak Türk Edebiyatı" ve "Türk Dünyası Coğrafyası" ders kitaplarının metin ve programı ele alındı ve ilgili protokol imzalandı. "Ortak Türk Tarihi" ders kitabı 7 bölümden oluşmakta ve Türk halklarının XV. yüzyıla kadar olan

tarihini yansıtmaktadır. “Türk Dünyası Coğrafyası” ders kitabının içeriği, Türk dünyasının coğrafi manzarasını, Türklerin coğrafi kavram ve fikirlerini incelemeyi amaçlamaktadır. “Ortak Türk Edebiyatı” ders kitabı, öğrencilere ortak düşünce ve kültürel değerler hakkında fikir vermeyi amaçlamaktadır. V. Bilim Konseyi tarafından kabul edilen nihai protokol uyarınca, taraflar ders kitaplarının programlarını ve metinlerini onaylar, ülkelerindeki ortaöğretim okullarında okutulmasını sağlar ve ders kitaplarının tanıtımı için çeşitli etkinlikler düzenlemeyi taahhüt eder.²⁴ Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 21 Haziran 2022 tarihinde Özbekistan'a yaptığı ziyaret de önemli olaylara sahne oldu. Özbekistan ziyaretini gerçekten bir atılım olarak nitelendiren Cumhurbaşkanı, görüşülen konuların özü, şekli ve içeriğine göre bu ziyaretlerin ve anlaşmaların ilişkilerimizin daha da geliştirilmesi için temel teşkil edeceğini söyledi. Gerçekten de anlaşmalar, ekonomik, askeri ve diğer işbirliğini içeren çok yönlü işbirliğini öngörmektedir. Sonuç olarak, bu ziyaret sadece Azerbaycan ve Özbekistan arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesine önemli bir katkı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Türk Devletleri Topluluğu'nun daha da gelişmesine yol açacaktır.

²⁴ Türk dünyası ile ilgili ders kitapları kabul edildi, <https://teleqraf.com/news/toplum/331713.html>. 24 Haziran 20:34, (10.10.2022).

Sonuç

Görüldüğü gibi tarih tekerrürden ibarettir. Böylece 1990'ların başında işgal altındaki Türk halklarının bağımsızlığı ve cumhuriyetin kurulması, bu halklar ve devletleri arasında yeni bağların ve ilişkilerin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Böylece, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında oluşan Türkçülük ideolojisi, ilgisini yeniden kazanmış ve yeni bir tezahürde - Türk birliği kavramında tezahür etmiştir. Pozitif milliyetçiliği ifade eden bu kavrama neo-Türkizm de diyebiliriz. Türk birliği kavramının ideolojik temeli Türk kültürü, dil birliği ve ortak dindir. İdeolojik birliği güçlendirmek, tamamen Türk edebi dili ve tek alfabe oluşturmak için ortaya konan plan ve tedbirler arasında, tüm Türk tarihinin yeniden yazılmasının özel bir yeri vardır. Türk birliği kavramının ideolojik temellerini incelerken, tamamı Türk edebi dili ve tek alfabe etrafında alınan tedbirlerin aciliyeti yanında bunu hayata geçirmek gerekmektedir. Ne yazık ki Türk cumhuriyetleri hala Rus dilini bir iletişim aracı olarak kullanıyor. Ancak Türkçe'nin ortak dil olarak öğrenilmesiyle bu sorun çözülebilir. Türk Devletleri Teşkilatı, uluslararası ilkelere dayalıdır ve öncelikle Türkçe konuşan ülkelerin siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlarının çözümüne, Türkçe konuşan cumhuriyetlerde barış ve istikrarın sağlanmasına hizmet eder. Yukarıdakilere ek olarak modern zamanlarda Türk birliği kavramının Türkçe konuşan devletlerin siyasi dayanışması, çeşitlendirilmiş ve ayrıcalıklı ekonomik ilişkiler, kültürün eşit gelişimi, tarihi mesafelerin kısılması, birbirini daha iyi anlamak, böyle bir gelişme zaten tarihsel bir gereklilik haline gelmiştir. Uzun vadede Türk Devletleri Teşkilatı ekonomik ve kültürel, siyasi ve askeri bir kurum olarak kurulmalıdır. Böyle bir politikanın getireceği dinamizm, iç potansiyeli harekete geçirecek ve XXI yüzyılda dünya Türklerinin söz sahibi olmasına yol açacaktır. Tüm bunların kolay olmayacağını biliyoruz. Bu radikal düşünceye karşı iç ve dış güçlerin olduğunun ve olacağını derinden farkındayız ve bu güçlerin gücünü anlıyoruz. Bunun için öncelikle tüm Türk dünyası dünyanın değişmekte olduğunu anlamalıdır. Bugün Türk dünyası yeni bir dünya ile karşı karşıyadır. Bu nedenle Türklerin değişen dünyada yerlerini belirlemeleri gerekmektedir. Bu denge politikası ile yapılamaz. Bu devletler artık her bakımdan yerlerini bilmeli, dış ve iç politikalarını buna uyarlamalı, kendi strateji ve taktiklerini belirlemelidir. Türk dünyası, büyüklüğünü tarihi büyüklük penceresinden dış dünyaya gerçekten ispat etmeli ve yeni dünya düzenine uygun olarak gerekli önlemleri zamanında ve cesaretle almalıdır. Bunun gerçek bir temeli var. Bunun uygulanması, Türkiye'nin başını çektiği Türk Cumhuriyetlerinin bugünkü hükümetlerinin ve bir bütün olarak modern neslin

sorumluluğundadır. Bu gerçeği tek bir Türk milleti olarak kabul etmeli ve yeni bir çağda bir Türk dünyası yaratmalıyız.

Son olarak, Türk dünyası XXI. yüzyılın siyasi, ekonomik ve askeri coğrafyasını dikkate alarak yerini ve rolünü belirlemeli ve politikasını buna göre inşa etmelidir. Yabancı ülkelerin protestolarına ve baskılarına rağmen Türk devletleri birbirleriyle ekonomik, siyasi, kültürel, hukuki ve hatta askeri bağlarını azami düzeye çıkarmalı, her biri ile ilgili önemli projeleri geliştirip hayata geçirmelidir. Yeni bir dünya düzeninin oluşumu bağlamında, yarının dünyası bugünden farklı olacaktır. Özetle Türk devletlerinde, Türkçülük “Türkiyelilik”, “Azerbaycanlılık”, “Türkmenlik”, “Özbeklik”, “Kazaklık”, “Kırgızlık” seviyesinin üzerinde olmalıdır ki, bu devletlerin siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri birliği – Turan kurulsun. Bu fikir bugün bir rüya gibi görünse de tarihi gerçekler bunun bir rüya olmadığını gösteriyor. Unutmamalıyız ki Türklerin Türklerden başka dostu yoktur, düşmanlarıysa çoktur.

Kaynaklar

ALAKBARLI, F., ‘‘Ali Bey Hüseynzade'nin Dünya Görüşünde Türkçülük ve İslamcılığın Teorik ve Felsefi Temelleri’’, *Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü Dini Araştırmalar Dergisi*, №1, Aralık 2018, 304 s.

BARTOLD, V. V., ‘‘Musulmanckiy mir’’, *İslam Ensiklopediya kulturi i iskustva*, Exmo, Moskva 2010, s. 10.

ÇIĞ, M. İ., *Sümer ve Türkler (Makaleler)*, www.turklib.ru – Turkistan Library, s. 1027, (10.10.2022).

FEYZIYEV, C., *Türk Devletleri Birliği: Avrasya Entegrasyon Modeli*, Doğu-Batı Yayınevi, Bakü 2013.

GÖKALP, Z., *Türkçülüğün Temelleri*, Azerbaycan Türkçesi ile hazırlanan önsöz ve açıklamaların yazarı: E. Mustafa, Hazar Üniversitesi Yayınevi, Bakü 2010.

HÜSEYNOĞLU, K., *Antik Turan: Efsaneden Tarihe*, MBM, Bakü 2006.

KRAMER, S. İ., *Sumer Mitolojisi. İ.Ö. Üçüncü Bin Yılda Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, (Çev. Hamide Koyuka), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

MADATOĞLU, A., *Türkler (Tarihi Denemeler)* El nəşriyyatı, Bakı 2012.

MUHTAROV, K., *Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türksöy*, http://www.onerjurnali.narod.ru. (10.10.2022).

MUHTAROVA, E., *Türk Halklarının Tarihi (Antik ve Orta Çağ)*, Adiloğlu Yayınevi, Bakü 2013.

PARBOLO, S., *Etymological Dictionary of the Sumerian Language, Part I*. Hardcover Edition, 2016.

ROUX, J. P., *Türklerin Tarihi – Pasifikten Akdenize İki Bin Yıl*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004-2008.

RUINTEN, S., *Türk Devletlerle Siyasi İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (XX Yüzyılın 90'ları)*, Adiloğlu Yayınevi, Bakü 2005.

SARAY, M., *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993.

....., *Türk Dünyasında Birliğin Kurulması Şart*, Boğaziçi Yayınları A.Ş., 1.Baskı, İstanbul 2021.

SÜLEYMENOV, O., *Az-Ya*, Doğu-Batı, Bakü 2007.

şIRVANI, A., *Milli İdeolojimiz: Trklk, ağdaşlık, İslam*, Bilim ve eğitim, Bakü 2013.

The Sumerian World, Edit. H. Crawford, First published 2013 by Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge 711 Third Avenue, New York, NY 10017, p. 659.